

Hoofdstuk 3

Vaatplanten

Luc De Bruyn - Instituut voor Natuurbehoud

- ➔ In Vlaanderen zijn er 10 habitatrictlijnsoorten. Van diegenen die in appendix II staan, is er 1 soort uitgestorven, worden er 2 met uitsterven bedreigd en is er 1 zeldzaam. Van de appendix V-soorten zijn er 2 uitgestorven en is er 1 soort bedreigd.
- ➔ Soorten die aan voedselarme milieus zijn gebonden, worden het sterkst bedreigd.

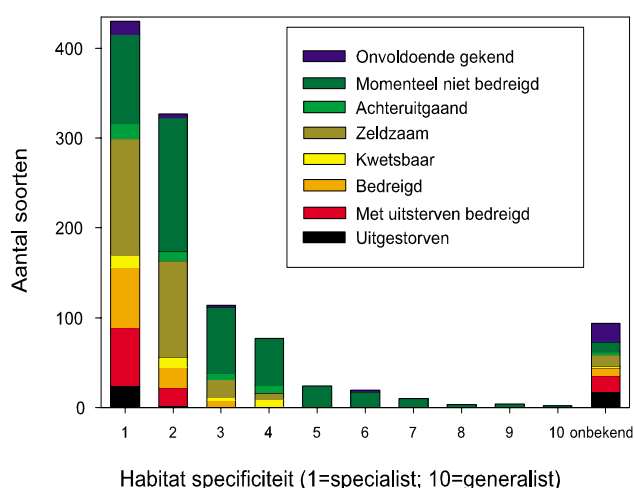
In 2001 werd een ecologisch register opgemaakt voor de Vlaamse vaatplanten [42]. Deze ecologische database legt verbanden tussen de status, de verspreiding en enkele ecologische kenmerken van de verschillende soorten. Aan de hand van deze gegevens is het mogelijk een beschrijving te geven van de toestand en de evolutie van de Vlaamse vaatplanten. In hoofdstuk 1 is de nieuwe Rode Lijst van de vaatplanten besproken. In dit hoofdstuk wordt dieper ingegaan op de ecologische achtergrond.

1 Toestand

1.1 Specialisten versus generalisten

Om de plantensoorten in te delen in ecologische groepen werd gebruik gemaakt van de CML (Centrum voor Milieukunde Leiden)-methode [288, 273]. Deze indeling in ecotopen houdt rekening met de ecologische amplitude van de soorten. Ze is in de eerste plaats gebaseerd op milieukenmerken zoals voedselrijkdom, vochtgehalte en zuurtegraad van de plaats waar de soorten groeien. Een verdere indeling is gebaseerd op de structuur van de begroeiing (pioniersvegetatie, grazige vegetatie, ruigten, bos en struwelen). Door gebruik te maken van de ecologische amplitude van de soorten kunnen deze in verschillende ecotopen worden ondergebracht. Als een soort in slechts één of twee ecotopen voorkomt, spreekt men van een specialist. Komt ze in meer ectopen voor, is er sprake van een generalist. Van Landuyt et al. [326] hebben de CML-categorieën in BWK-klassen vertaald (zie Inleiding deel II Biotopen) zodat de plantensoorten aan de gebieds- en habitateenheden konden worden toegewezen die in dit rapport worden gebruikt. Voor enkele CML-categorieën was dit niet mogelijk.

Het grootste deel van de vaatplanten in Vlaanderen behoort tot de specialisten. Respectievelijk 430 (39 %) en 327 (30 %) Vlaamse vaatplanten komen in slechts één of twee CML-categorieën voor (figuur 3.1). Hoe geringer de habitatspecificiteit (hoe breder de generalist), hoe minder vertegenwoordigers er terug te vinden zijn. Slechts 2 soorten kunnen in 10 CML-categorieën groeien. 94 Soorten kunnen momenteel nog niet aan een bepaalde CML-categorie worden toegewezen.

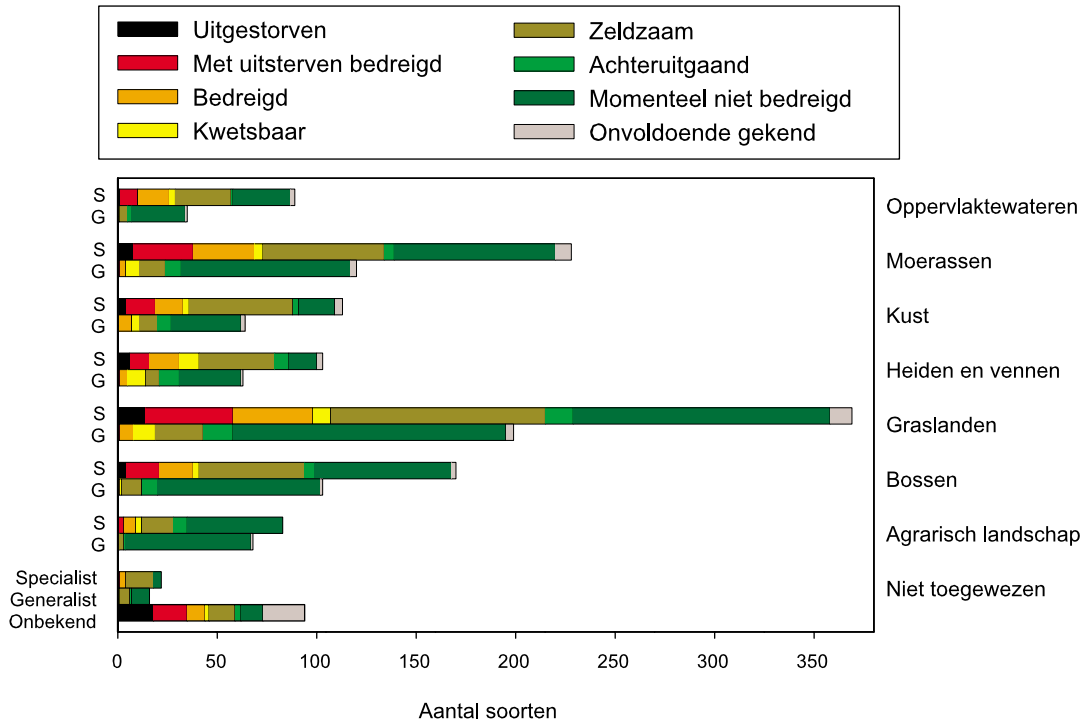
Figuur 3.1: Relatie tussen de habitatspecificiteit en de rode lijststatus voor de Vlaamse vaatplanten.

1.2 Rodelijststatus en specialisatie

Alle uitgestorven soorten in Vlaanderen behoren tot de specialisten (klassen 1 en 2). Van de regionaal uitgestorven soorten die niet zijn toegewezen aan een bepaalde CML-categorie, hebben de meeste ook zeer specifieke habitateisen. Ze kunnen dus tot de specialisten worden gerekend.

Ook de overige planten uit de rodelijstcategoríeën zijn vooral terug te vinden bij de specialisten (tot en met klasse 4). Dit is niet alleen absoluut - het totaal aantal rodelijstsoorten - maar ook proportioneel. Een derde van de rodelijstsoorten behoort tot de specialisten met één CML-

Figuur 3.2: Spreiding van de verschillende vaatplantsoorten over de verschillende habitattypen. Van alle soorten is de rodelijststatus opgenomen.

categorie. Deze proportie neemt gestaag af tot 0 bij soorten die in 5 CML-categorieën kunnen worden gevonden.

Uitgestorven vaatplantsoorten in Vlaanderen:

- Specialisten (1 of 2 CML-categorieën): akkerviltkruid, Duitse gentiaan, dwerggras, fijn goudscherm, gele monnikskap, gipskruid, herfstschroeforchis, Kievitsbloem, klein slijkgas, knikkend nagelkruid, knolvossenstaart, lange zonedauw, langstengelig fonteinkruid, mosbloempje, perzikbladig viooltje, rijbsbes, rozenkransje, spiraalruppia, stekende wolfsklauw, valkruid, veldgentiaan, vetblad, wilgsla, wollige distel, zeegerst en zomerschroeforchis.
- CML-categorie onbekend: aangebrande orchis, akkerwalstro, cyperzegge, geel cypergras, geel viltkruid, herfstadonis, hommelorichis, kalketrip, klein zeegras, kleine maanvaren, korenschijnspurrie, moerasorchis, priemkruid, ruig zoutkruid, spatelkruid, spinnenorchis, vertakte maanvaren en wantsenorichis.

1.3 Spreiding over biotopen

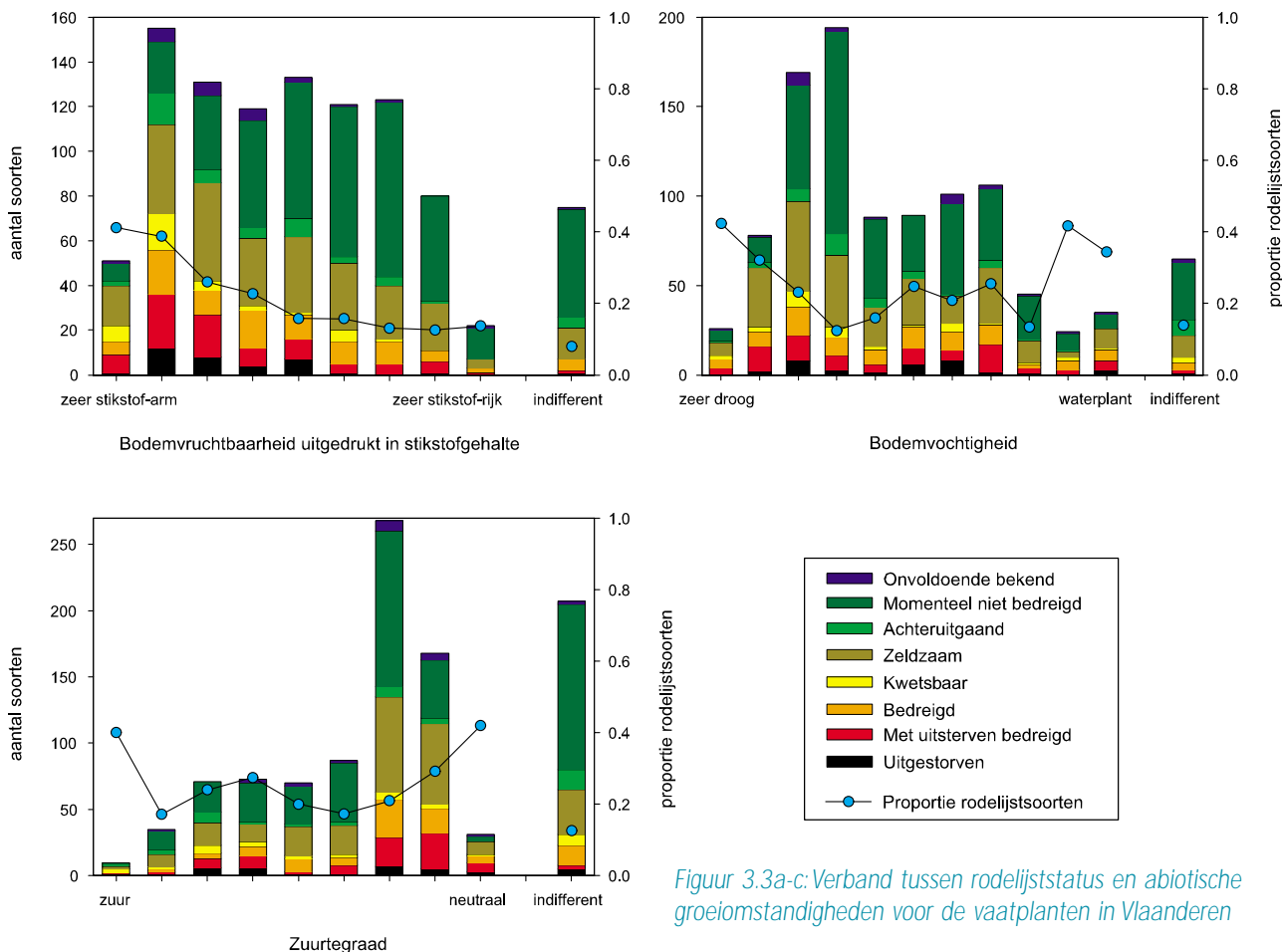
Uit de spreiding van alle vaatplantsoorten over de verschillende biotopen (zie hoofdstukken 8 tot 18) blijkt dat het grootste aantal soorten wordt gevonden in de graslanden (figuur 3.2). Graslanden bevatten het grootste aantal klassen volgens de 30-delige natuurgerichte grondgebruikskaart die is afgeleid van de Biologische waarderingskaart (zie Inleiding deel II Biotopen). Ze nemen de grootste oppervlakte in van alle natuurlijke gebiedstypen (figuur Inleiding deel II). Hoewel bos-

sen eveneens 6 klassen bevatten en ongeveer dezelfde oppervlakte bestrijken in Vlaanderen, herbergen ze maar ongeveer de helft van het aantal soorten. Het agrarisch gebied dat ongeveer dubbel zo groot is als alle natuurlijke habitats samen, heeft de laagste soortenrijkdom. Zoals te verwachten, zijn er in elk gebied duidelijk meer rodelijstsoorten bij de specialisten dan bij de generalisten. Bij specialisten is het aandeel rodelijstsoorten voor alle habitattypen tussen 22 % (bossen) en 34 % (heide), maar heide- en kusthabitattypen herbergen ook een groot aantal rodelijstsoorten onder de generalisten (respectievelijk 22 % en 17 %). Alleen voor het agrarisch gebied is het aandeel rodelijstsoorten laag. Voor een meer gedetailleerde bespreking van de verdeling van rodelijstsoorten over de verschillende habitattypen binnen de gebieden wordt verwezen naar de respectievelijke hoofdstukken.

1.4 Rode Lijsten en abiotiek

Het ecologisch gedrag van veel vaatplanten van de Europese flora is vrij goed bekend. Ellenberg [132, 133] heeft deze kennis gebruikt om ongeveer 2000 vaatplanten uit Centraal-Europa een indicatorwaarde voor verschillende habitatparameters te geven. Elke plantensoort is voor haar groei afhankelijk van een aantal omgevingsfactoren. Vele soorten kunnen slechts overleven in een beperkt deel van het totale ecologisch aanbod voor een bepaalde factor. Als een plant kan overleven in de hele 'range' van omgevingsfactor, spreekt men van een indifferente soort. Deze analyse onderzoekt het verband tussen de rodelijststatus

Figuur 3.3a-c: Verband tussen rodelijststatus en abiotische groeiomstandigheden voor de vaatplanten in Vlaanderen

van de vaatplanten en de bodemvruchtbaarheid, -vochtigheid en -zuurtegraad als abiotische groeiomstandigheden.

Het duidelijkste patroon wordt gevonden voor bodemvruchtbaarheid uitgedrukt als stikstofrijkdom. Vooral soorten die aan voedselarme situaties zijn gebonden, staan onder druk (figuur 3.3a). Ongeveer 40 % van elk van de laagste categorieën - de minst voedselrijke bodems - staat op de Rode Lijst (categorieën: uitgestorven, met uitsterven bedreigd en bedreigd). Het zijn ook die groepen die het grootste aantal soorten herbergen. De categorie van de meest voedselarme gronden vormt hierop een uitzondering. Indien de stikstofaanrijking van het milieu blijft toenemen, zullen nog meer soorten gedoemd zijn om te verdwijnen. In hoofdstuk 19 Vermesting wordt deze stikstofaanrijking besproken.

Het patroon voor bodemvochtigheid is minder duidelijk (figuur 3.3.b). Proportioneel zijn het beide uitersten van het spectrum die het sterkst onder druk staan. 42 % van de soorten uit die categorieën staan op de Rode Lijst. Als het absoluut aantal soorten wordt bekeken in de verschillende groepen, bevat de derde klasse het grootste aantal rodelijstsoorten. Het komt er dus op neer dat meerdere categorieën onder druk staan en de situatie complex is. Waarschijnlijk is er een wisselwerking tussen verschillende

factoren (bv. de inwerking van vermisting). De lokale omstandigheden van de groeiplaatsen van de doelsoorten zullen moeten bepalen welke maatregelen moeten worden genomen. In hoofdstuk 21 Verdroging wordt een meer gedetailleerde bespreking gegeven van de invloed van bodemvochtigheid.

Ook voor de zuurtegraad van het milieu liggen de grootste proporties rodelijstsoorten aan beide uiteinden van het spectrum (figuur 3.3c). Het aantal soorten dat kan overleven in zure milieus is echter veel kleiner dan het aantal soorten dat groeit in een neutrale tot basische omgeving. Vooral deze laatste staan onder sterke druk. Indien verzuring van het milieu blijft toenemen, kan men verwachten dat nog meer soorten zullen verdwijnen. In hoofdstuk 21 Verzuring wordt een meer gedetailleerde bespreking van de verzuring van het milieu gegeven.

1.5 Habitatrichtlijnsoorten

In Vlaanderen komen 10 habitatrichtlijnsoorten voor. Van de soorten die in appendix II worden vermeld, is er 1 soort regionaal uitgestorven (kleine maanvaren), 2 soorten

worden met verdwijning bedreigd (groenknolorchis en kruipend moerasscherm), 1 soort is zeldzaam (drijvende waterweegbree) en over 1 soort zijn onvoldoende gegevens bekend (zwarte dreps).

Van de appendix V-soorten zijn er in Vlaanderen 2 uitgestorven (stekende wolfsklauw en valkruid), wordt 1 soort bedreigd (grote wolfsklauw) en worden 2 soorten volgens het ecologisch register als exoten beschouwd. Deze laatste soorten hebben dus in Vlaanderen geen rodelijststatus gekregen (gewoon sneeuwkllokje en (stekelige) muisdoorn).

2 Beleid

De bescherming van planten en dieren valt onder artikel 51 van het Natuurdecreet. Het oude Natuurdecreet van 1997 was in vrij algemene termen opgesteld. De nieuwe versie van 19 juli 2002 (BS 31 augustus 2002) daarentegen is iets gedetailleerder en somt een aantal specifieke acties op die mogelijk zijn.

Naast het Natuurdecreet wordt de bescherming van inheemse plantensoorten ook nog geregeld door het K.B. van 16 februari 1976 (BS 24 maart 1976). Deze regeling levert wel enkele problemen op. Ten eerste heeft het K.B. van 1976 betrekking op heel de Belgische natie. Een aantal soorten die in de bijlagen A, B en C zijn opgenomen, komen uitsluitend voor in één van de beide landsdelen of zijn heel asymmetrisch verdeeld over beide landsgedeelten, zonder dat dit verschil verder is gespecificeerd en gedifferentieerd. Vergelijkingen tussen de toestand nu en de toestand toen moeten dus in principe rekening houden met de huidige situatie in beide landsgedeelten. Voorbeelden van soorten die uitgesproken regionale abundantie-verschillen vertonen: valkruid, stekende wolfsklauw, aangebrande orchis en hommelorchis. Tevens werd op de lijsten moerasorchis opgenomen. Deze soort werd toen al, in 1976, als (uit België) verdwenen beschouwd. Het is bovendien verwarrend dat niet alle orchideeënsoorten bij naam worden genoemd. Alleen voor de soorten in Bijlage A is dit wel het geval. De soorten in bijlage B worden in globo behandeld: "alle soorten nog niet opgesomd in bijlage A". Dit impliceert echter dat een aantal soorten die toen al als regionaal uitgestorven werden beschouwd, niet meer zijn opgenomen [199]. Deze zijn: vrouwschoentje, rood bosvogeltje, zomerschroeforchis, herfstschroeforchis, witte muggenorchis, wantenorchis en ijle orchis. Ten slotte is er nog het belangrijkste knelpunt. Het achterliggende concept van de aanduiding van de verschillende soorten voor de drie bijlage-lijsten wijkt in ruime mate af van het concept achter de rodelijstsoorten. Bij de totstandkoming van deze lijsten werd aanvankelijk geopteerd voor opname van alle kwetsbare, ecologisch indicatieve soorten. De oorspronkelijke lijst bevatte meer dan 400 soorten en werd door het toenmalige ministerie van Landbouw,

dat verantwoordelijk was voor het opstellen van de lijst, niet aanvaard. Bij de tweede poging is gekozen voor een meer 'pedagogische aanpak'. Alleen een aantal van de sterkst bedreigde (lees meest zeldzame) soorten werden op de lijsten gezet. Hierbij is in de eerste plaats gelet op vertegenwoordigers van beide gewesten. In de tweede plaats ging de aandacht vooral uit naar de meest aantrekkelijke, 'aaibare' soorten. Dit gebeurde in navolging van de Nederlandse aanpak. De gevolgde strategie leverde aantrekkelijke en op ruime schaal verspreide posters op die hebben bijgedragen tot de bewustwording van het bestaan van beschermde en bedreigde soorten. Toch moet worden opgemerkt dat tal van sterker bedreigde soorten niet in de lijst zijn opgenomen, terwijl sommige minder bedreigde soorten wel op de lijst staan. Hieruit blijkt dat er dringend nood is aan een Vlaams decreet over de soortbescherming. Daarvoor zal eerst over een consensus van het concept moeten worden gesproken.

3 Kennis

De evaluatie van de staat van de vaatplantenflora moet momenteel nog gebeuren op basis van statische gegevens. Zo is de Rode Lijst opgesteld met als omslagdatum 1972. Dit maakt het mogelijk om trends op lange termijn te bepalen, maar laat niet toe recente veranderingen te kwantificeren. Er is dus een nood aan gestandaardiseerde monitoring die op geregelde tijdstippen kan worden uitgevoerd.

Zoals hoger vermeld, zijn voor vele planten de specifieke habitatvereisten om tot stabiele populaties te komen weinig of niet bekend. Factoren die de achteruitgang negatief beïnvloeden zijn in vele gevallen nauwelijks bekend. Herstelmaatregelen zijn dikwijls gebaseerd op 'expert opinion' en/of veldwaarnemingen. Dit verklaart waarom ze niet steeds de gewenste effecten hebben (o.a. [341]). Het is dan ook in vele gevallen erg moeilijk om te achterhalen waarom bepaalde planten in onze regio uitsterven, of al uitgestorven zijn, om de nodige herstelmaatregelen op te stellen. Er is nood aan wetenschappelijk onderzoek om deze leemten op te vullen.

Lectoren

Bert Berten, Wouter Van Landuyt – Instituut voor Natuurbehoud
Dirk De Beer – Provincie Antwerpen, Natuurcel
Provinciaal Instituut voor Hygiëne
Liliane Gora – AMINAL, afdeling Natuur
Bob Peeters – Vlaamse Milieumaatschappij, MIRA
Leo Vanhecke – Nationale Plantentuin België

